

Sahâbe ve Tâbiûnun Hadislerdeki Emirlere Yaklaşımı

The Approach of the Companions and Their Successors to the Commandments in the Ahadith

Hüseyin Sırrı SUNAR¹

¹Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara

•hsirri@hotmail.com • ORCID > 0000-0003-3175-9696

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma / Research

Geliş Tarihi / Received: 14 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Aralık / December 2022

Yıl / Year: 2022 | Sayı - Issue: 53 | Sayfa / Pages: 707-724

Atıf/Cite as: Sunar, H, S. ""Sahâbe ve Tâbiûnun Hadislerdeki Emirlere Yaklaşımı"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53, December 2022: 707-724.

Yazar Notu / Author Note: "Bu makale Atatürk Üniversitesi'nde Prof. Dr. Harun Özçelik danışmanlığında devam eden "Anlam ve Yorum Açısından Hz. Peygamber'in Emirleri" isimli doktora tezinden elde edilmiştir."

SAHÂBE VE TÂBÎÜNUN HADİSLERDEKİ EMİRLERE YAKLAŞIMI

ÖZ:

Hadislerdeki emirlerin doğru anlaşılmasında sahabe ve tâbiün neslinin yorum ve anlayışları büyük önem arz etmektedir. Sahabe ve tâbiün neslinin hadislerdeki emirlere yaklaşımlarının tespiti, fikhî mezheplerin farklı açılardan emrin gereğine yönelik yaklaşımlarının gerekçesinin anlaşılmasına da yardımcı olacaktır. Bu makalede hadis kaynakları ve şerhlerinden sahabe ve tâbiün dönemi emir anlayışlarına örnekler verilerek emirleri yorumlamada takip edilen metod ortaya konmaya çalışılmıştır. Hadislerin oluşum sürecini birebir yaşayan ve Arap Dili'nin inceliklerine vukûfiyeti olan sahabe, genel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hüküm koymaya ve olan hükmü beyan etmeye yönelik konumunu kabul ederek onun emirlerine uymayı vacip görmüşlerdir. Sahabe nesli, teville açık durumlarda yorumlama ilkesini benimsemiştir. Onlar bu uygulamalarında usul kaideleri koymaya ihtiyaç duymamışlardır. Tâbiün ise Hz. Peygamber'in (s.a.s) hitabına direk değil ancak sahabe vasıtasıyla muhatap olabilmıştır. Bu duruma sosyal şartlar ve Arap Dili'nde gerçekleşen değişimlerin de eklenmesi artık yorum ve anlamaya yönelik kuralların oluşmasını gerektirmiştir. Bu süreç baştan sona takip edildiğinde tâbiünun sahabenin yorum ve anlamada takip ettiği metodu izledikleri görülmektedir. Bununla birlikte tâbiün döneminde kural ve kaidelerin belirginleşmeye başladığı, hadislerde yer alan emirleri anlamakla ilgili problemlerin birebir yaşanıp çözümlerin üretildiği, içtihat ve tercih konularında çok zengin bir faaliyetin ortaya çıktığı görülecektir. Bu dönemin incelenmesi yorum geleneğinin en önemli iki halkası olan sahabe dönemini ve sonraki fikhî mezhepler dönemini kavramada yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emir, Hadis, Sahâbe, Tâbiün, Hüküm.

THE APPROACH OF THE COMPANIONS AND THEIR SUCCESSORS TO THE COMMANDMENTS IN THE AHADITH

ABSTRACT

The commentation and ways of understanding of the companions and followers are of great important for the correct interpretations of the laws of hadiths. To determine the approaches of the companions and followers to the hadiths will also help us in order to understand the diverse perspectives of the laws of the fiqh schools. In this article, the method followed in interpreting the orders is tried to be revealed by giving examples of hadith sources and commentaries on the

understanding of orders of the period of the companions and the followers. The companions, who experienced the formation process of the hadiths and had knowledge of the subtleties of the Arabic language, generally accepted the position of the Prophet (pbuh) who could make judgements and declare the laws and they also generally accepted to follow his orders. The generation of Companions adopted the principle of ijtiâh in situations which are open to interpretation. In these practices, they needed to make procedural rules. The followers of the Prophet (pbuh), on the other hand, could not address the Prophet's (pbuh) address directly, but only through his companions. In addition, the changes in social conditions and in the Arabic language required the formation of rules for interpretation and understanding. When this process is followed from the beginning to the end, it is seen that the followers used the method, followed by the companions in interpretation and understanding. However, in the followers' period, the rules and principles began to become clear, the problems regarding understanding the orders in the hadiths were experienced and solutions were produced, and it will be seen that a very rich activity in the issues of ijtiâh and preference emerged. The examination of this period will serve to comprehend the two most important rings of the tradition of interpretation, the period of the companions and the period of the following fiqh sects.

Keywords: *Command, Hadith/ahadith, Companions, Successors, Ruling.*

GİRİŞ

Din, Allah'ın kullarına yönelik emirleri, yasakları ve mübahlarından oluşmaktadır. Bunların bilinme yolu ise temelde Kur'an ve Sünnet'tir. Kur'an ve Sünnet'in anlaşılması ve yorumlanması ise vahyin ilk döneminden başlayarak günümüze kadar devam eden bir süreçtir. Çalışmamızda dinin bu üç ana konusundan biri olan emirler üzerinde durulacak ve hadislerdeki emirlerin sahâbe ve tâbiûn tarafından anlaşılması genel olarak ele alınacaktır. Bu dönemlerin, hadislerdeki emirlerin yorum ve anlayışlarına dair ittîfak ve ihtilaf noktaları ve bunların sebeplerinin tespit edilmesi, daha sonraki dönemlerdeki yorumlama faaliyetlerinde etkili olacaktır.

Sünnette yer alan emirlerin ilk muhatapları hiç şüphesiz sahâbedir. Onların bu emirleri algılama, uygulama ve anlama şekillerinin bilinmesi, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan farklı anlayış ve uygulamaların daha net kavranmasını sağlayacak ve onların yorumlanmasına temel teşkil edecektir. Sahâbenin, hadislerin vurûd sebeplerine olan vukûfiyetleri, siyak, sibak ve bağlamları birebir duymaları veya yaşamaları sebebiyle daha iyi bilmeleri, onların naslara dair yorum ve anlayışlarının dikkate alınmasını gerektirmektedir. Onların, Arap dilinin inceliklerine

dair yetkinlikleri, nasların lafzî delâletlerini tespit ve kelimelerin manalarını belirlemede yol gösterecektir.

Tâbiûn, sahâbe neslinin sadece rivayet ve fetvalarını nakletmekle yetinmemiş, onların hüküm istinbat yollarını, makâsıt ve maslahata dönük ta'lillerini de öğrenmiş ve bu metotları kendi dönemlerinin güncel meselelerinin çözümünde kullanmıştır.^[1] İbrâhim en-Nehaî'nin (ö. 96/714): "Allah'ın koymuş olduğu hükümlerin gayeleri vardır, bunlar; bize yönelik kastedilen hikmetler ve maslahatlardır."^[2] ifadesi onların, hadislerde yer alan emirleri yorumlarken, Sahâbenin yaptığı gibi, maslahatı dikkate aldıklarını ifade etmektedir.

Hicri II. asır ve sonrasında gelişen fıkıh mezhepleri kendilerinden önce var olan sahâbe ve tâbiûn tabakasından kendilerine intikal eden anlama ve yorumlama faaliyetlerini dikkate almıştır. Onlar bu mirası daha sistematik bir şekilde işleterek usul-ü fıkıh kuralları çerçevesinde genişletme ve kendi çağlarına uyarlama çabasını ortaya koymuştur.^[3] Nitekim mezheplerin, nasları değerlendirirken takip ettikleri kuralları önceki dönemlerden istidlâl ederek delillendirdiklerini görmekteyiz. Sahâbe ve tâbiûn tabakalarını incelerken ele alınan ihtilaf sebeplerinin genel olarak bu dönemde de yer aldığı ve onların da aralarında bu sebeplerin ihtilafa yol açtığı görülmektedir.

Çalışmamızda sahâbe ve tâbiûn dönemini tüm yönleriyle tanıtmaya sadedinde olmadığımız için, onların genel olarak hadislerdeki emirleri anlamadaki metotlarının bir kısmına kısaca değinilecek ve emirlerin anlaşılmasına etki eden farklı usulleri ele alınarak örneklendirilecektir.

1. SAHÂBENİN HADİSLERDEKİ EMİRLERE YAKLAŞIMI

Sahâbe neslinin nasları anlamada ve yorumlamada doğruya isabet etme oranlarını doğrudan etkileyen etkenler, daha sonraki dönemlerde dikkate alınmış ve "sahâbe kavli/mezhebi"nin bir şer'i kaynak olarak hüccet kabul edilip edilmemesi hususu usûl literatüründe yerini almıştır.^[4]

Sahâbenin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emirlerine icabet etmede gösterdikleri tutum hiç şüphesiz bizlerin genel olarak sünnete, özeldede ise sünnetin emir içeren hükümlerine karşı tutumumuzu belirleyecektir. Onların, Hz. Peygamber'in (s.a.s.)

[1] Nureddin b. Muhtar el-Hadimî, *el-İctihâdu'l Mekâsıdı*, (Devha: Vezâratü'l Evkâf ve Şuûnu'l İslâmiyye, 1998), s.101.

[2] el-Hâdimî, *el-İctihâdu'l Mekâsıdı*, 102.

[3] Mehmet Emin Özafşar, "Fıkıhçı Bakış Açısının Sünneti Anlamaya Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması-Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri* (Bursa: 29-30 Mayıs, 2004), s.7.

[4] Sahâbe mezhebinin ahkâmında hüccet olması durumunun detayları için bkz. Vehbe Zuhayli, *Usulu'l Fikhi'l İslâmî* (Dimeşk: Daru'l Fikr, 2004), 2/ 879.

bir emri ile karşılaştıklarında hiç duraksamadan o emri, ilgili tatbik sahasına aldıklarını ve onun gereğine göre hareket ettiklerini görmekteyiz. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir meseledeki emrinin hangi şeri' teklifi bir hüküm ifade ettiği anlaşıldığında o emrin önüne geçmemek, sahâbede yaygın olan bir bilinç olarak karşımıza çıkmakta, özeldense fetvâ ve yargı makamında olan yetkin sahabilerin verdikleri hüküm ve fetvâlarda kendini göstermektedir.^[5]

İmam-ı Şâfi (ö. 204/820), Hz. Ömer'in (ö. 23/644), bir meselede içtihat ettikten sonra kendisine sünnette yer alan hüküm bildirildiğinde takınmış olduğu tavrı şöyle aktarır: "O kendisine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vermiş olduğu hüküm ulaştığında sadece ona tabi olur, hilafına olan kendi görüşünü derhal terk ederdi. O bütün uygulamalarında böyle yapardı."^[6]

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetini: "En güzel söz Allah'ın sözü, en güzel yol ise Hz. Muhammed'in yoludur. İşlerin en şerhleri ise yeni çıkarılanlarıdır."^[7] şeklinde açıklamış ve diğer sahabiler de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) teklif içeren emirlerinin dışına çıkmayı yanlış görmüşlerdir. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Hz. Peygamber'in (s.a.s.): "Geceleyin Kadınları mescitlere gitmekten alıkoymayın." hadisini rivayet etmesi üzerine oğlu: "Onlara müsaade etmeyeceğiz. Aksi halde bu durumu fesada yol ederler." deyince, ona: "Ben sana Resulullah dedi diyorum, sen hala müsaade etmeyeceğiz mi diyorsun!"^[8] diyerek tepkisini göstermiştir.

Hz. Ebu Bekir'in (ö. 13/634): "Resulullah'ın yapmış olduğu bir şeyi elbette ki terk etmeyecek ve yapacağım. Eğer böyle yapmaz isem doğru yoldan çıkmış olmaktan korkarım."^[9] şeklindeki ifadeleri, sahâbenin doğru ve yanlış belirlemelerindeki genel tutumlarının sadece bir örneğidir. Onların sünnete dair bu tutumları Hz. Peygamberi (s.a.s.) bir müşerri' (hüküm koyucu) ve mübeyyin (açıklayıcı) olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktaydı. Onlar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinin

[5] Sahâbenin Sünnet anlayışı ve onlardan nakledilen fetva ve âsâr bilgisi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 275-356, Ebu Yahya Zekeriyya b. Çulam Kadir el-Pakistânî, *Mâ Sahha min Âsârî's Sahâbeti fi'l Fikhi* (Cidde: Daru'l Harrâz, 2000), 125-191, el-Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beirut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, thz.), 10/196. el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Dimeşk: Dar İbn Kesir, 2002), "Ferâiz", 8. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Fakih ve'l Mütefakkih*, thk. Adil b. Yusuf. Riyat: Dar İbn Cevzi, 1996. Ebu Bekir, Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve'l Mütefakkih*, (Riyat: Dar İbn Cevzi, 1996) 1/396.

[6] eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beirut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, tsz.), 428-429.

[7] Buhârî, "Edep", 70, Abdürrezzak b. Hemmam, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-Âzamî (Beirut: el-Mektebu'l İslâmî, 1983), 11/116.

[8] Müslîm, Ebû'l-Hüseyn Müslîm b. el-Haccâc b. Müslîm el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslîm* (Dimeşk: Daru'l Feyha, 1998) "Salât", 442.

[9] Buhârî, "Farzu'l Humus", 1.

Kur'an'ın beyanı olduğunu kabul etmekte ve “mücmelin beyanını ancak icmalı yapan açıklayabilir.” kaidesine göre, nass olan meselelerde vahyin önüne geçmeyi asla doğru görmemekteydiler.^[10]

Sahâbenin, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) ulaşan veya direk yöneltilen emrin teklifi bir hüküm içermesi şeklinde anlaşılması halindeki tutumları, yukarıda zikredildiği şekilde iken, zahiren bu tutumun hilafına hareket ettiklerini gösteren örnekler de karşımıza çıkmaktadır. Bu davranışlar incelendiğinde zahirinden edinilen intibanın aksine, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emrine kastî bir muhalefet içermediği fakat içtihadî bir yorumlama neticesine göre, yine şerî hükümlerin tanıdığı hareket alanında bir davranış olduğu açığa çıkmaktadır.

Hudeybiye anlaşması esnasında yaşanan şu olay zahiri ve yorumu itibari ile sahâbenin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emirlerine yönelik bakış açılarını anlamamıza örnek olacaktır:

Hz. Peygamber (s.a.s.) Hudeybiyede müşriklerle sulh anlaşmasını imzaladıktan sonra, o yıl umreye gidilmemesine karar verildiği için, sahâbeye dönerek şöyle demiştir: Kalkın, kurbanlarınızı kesin ve tıraş olun. Devamında râvi şöyle dedi: Yemin olsun ki sahâbeden hiçbir kimse kalkmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) emrini üç kere tekrarladı. Fakat yine kimse kalkmayınca Hz. Peygamber (s.a.s.) kalkarak Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) yanına gitti. İnsanların onun emrine karşı takındıkları menfi tutumu ona haber verdi. Bunun üzerine Ümmü Seleme şöyle dedi: Ya Nebiyyallah! Onların senin emrine icabet etmelerini ister misin? Çık ve onlardan hiçbir kimse ile konuşmadan kurbanını kes, daha sonra berberini çağır ve tıraş ol. Hz. Peygamber (s.a.s.) çıktı kimseyle konuşmadan kurbanını kesti ve berberini çağırarak tıraş oldu. Onu gören sahabiler hemen kalkarak kurbanlarını kestiler ve birbirlerini tıraş etmeye başladılar...^[11]

Sahâbenin bu rivayette zikredilen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emrini uygulamaya dönük ilk olarak takındıkları çekimser tavır dikkat çekmektedir. Bu tavrın asla Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emrine kasıtlı bir isyan ve muhalefet olarak anlaşılması, aksine o emrin vücûba dair bir hüküm içermediği ya da öyle olsa bile icâbetin te'hiri için meşru bir gerekçesinin varlığından kaynaklandığını söyleyen âlimler bu durumu şöyle yorumlamışlardır:

- a. Onların emri hemen yerine getirmekteki duraksamaları, emri nedbe hamletmeleri ya da emrin gereğinin fevriyet üzere yapılması gerektiğinin vacip olmadığını düşünmeleri,
- b. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) henüz hayatta olması ve hükümlerin neshinin devam etmesi dolayısı ile Hudeybiye anlaşmasını iptal edecek veya o yıl umre-

[10] İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-İhkâm fî Usulü'l Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Darü'l Âfâk el-Cedide, thz.), 1/89, Zuhayli, *Usulü'l Fıkıh*, 1/340.

[11] Buhârî, “Şurût”, 15.

lerini tamamlamaları için Mekke'ye girmelerine müsaade edecek bir vahyin inmesini ummaları,

- c. Zorla da olsa müşrikleri dize getirecek kuvvette olduklarını düşünmeleri ve bu anlaşmayı yenilgi olarak yorumlayarak kendileri için bir zillet sebebi saymaları ve bu durumun etkisinden henüz kurtulamamaları; Onların bu düşünceye sürüklenmeleri ve bu düşüncenin bir anlık genel tutumlarına galip gelmesi, onların da insan olmaları ve burada beşerî yönlerinin tezahür etmesi dolayısıyladır. Zira vahye muhatap olmayan kişi, beşerî yönü ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vahiy kaynaklı yapmış olduğu ve hikmetinin belki seneler sonra anlaşılacağı bir meseleyi farklı yorumlaması ve ona göre bir hal sergilemesi, beşerî zaafırlar da dikkate alındığında mümkündür. Burada aslanan, kişinin bu zaafın baskın etkisinden kurtulduğunda sergileyeceği tavırdır.
- d. Sahabiler, kendilerine ruhsatla hareket etmelerinin emredildiğini, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ise azimetle hareket edeceğini düşünmeleri ve kendilerinin de azimetle amel edebileceklerini göstermek istemeleri; onların bu düşünce ile emri yerine getirmedikleri ihtimalinden hareket eden Ümmü Seleme (r.a.), Hz. Peygamber'e (s.a.s.) emirlerini ilk olarak kendisinin uygulamasını tavsiye etmiştir. Onun bu uygulamadan ulaşmak istediği, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu meselede ayrıcalıklı olmadığı ve bu hükümlerle aynı derecede memur olduğunun ortaya çıkmasının gerçekleşmesidir. Gerçekten de bu fiili davranış onların zihinlerini netleştirmiş ve derhal emrin yerine getirilmesi gerektiğini anlamışlar ve icabette en ufak bir tereddüt dahi göstermemişlerdir.^[12]

Bu örnekten de anlaşıldığı üzere sahâbe, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emirlerini uygulamadan önce emrin fevriyet veya terâhi, azîmet veya ruhsat ya da genel ve hususilik yönlerini sorgulamakta ve ona göre hareket etmektedir.

Sahâbenin kendilerine yöneltilen emirlerin illetlerini araştırmaları ve hangi vasfın illet olduğuna dair farklı görüş beyan etmeleri, onların, uygulamalarına farklılık/ihtilaf olarak yansımıştır.^[13] Onların emrin maksadının ve illetinin belirlenmesine yönelik farklı yaklaşımlarının uygulamalarına nasıl yansıdığını şu örnek üzerinden gayet iyi görebiliriz:

İbn Ömer'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Ahzâp savaşından dönünce şöyle dedi: *"Herkes ikinci namazını Benî Kurayzâda kılsın."* Bir kısmı, yol-

[12] İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahihî'l-Buhârî*, thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamd (Riyad: Mektebetü'l Melik el-Fehd, 1421), 5/409. Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *Fikhu's Sîreti'n Nebeviyye* (Dimeşk: Daru'l Fikr, 2003), 235.

[13] Ebu Bekir, Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, *Usulü's Serahsi*, thk. Ebu'l Vefâ el-Afğânî (Haydar Âbâd: Lecnetü lhyâi'l Meârifî'n Nu'mâniyye, Yıl), 2/146.

da iken ikinci namazının vakti erişti ve ulaşmadan vaktin çıkmasından endişe duydular. İçlerinden bazıları ise vakit çıksa bile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emrettiği yere, Benî Kurayza'ya varmadan kılmayacağız dediler. Diğerleri ise biz kılacağız, Hz. Peygamber (s.a.s.) bizden bunu kastetmedi dediler ve kıldılar. Vardıklarında bu olayı Hz. Peygamber'e (s.a.s.) anlattıklarında onlardan hiçbirini azarlamadı. ^[14]

Onların bu ihtilaflarının sebebi, vaktin namaz için şart olduğunu belirten ilgili delili bilmeleri fakat kendilerine ikinci bir delilin yani ilgili emrin yöneltilmesidir. Onlar, birinci delile muhalif gözüken ve delâleti zannî olan bu emrin delâletinde ittifak edememişlerdir. Zira her iki taraf ta içtihat mertebesinde bulunmakta ve emrin içerdiği hükme yönelik, tespit ettikleri illeti dikkate alarak hareket etmeleri gerekmektedir. Sahâbilerin bir kısmı, emrin zahirinden anlaşılan ve namazın mutlaka Benî Kurayza'da kılınmasının gerektiği şeklinde anlaşılan mananın maksut olmadığı bilakis mefhumunun kastedildiği neticesine varmışlardır. Yani emir, namazın vakti dışında kılınmasını hedeflememekte, sadece onların oyalanmadan, bir an evvel varacakları noktaya ulaşmalarını talep etmektedir. Diğer kısım ise emrin zahirinden ne anlaşılıyor ise onun kastedildiğini, vakit çıksa bile yola devam etmelerinin gerektiğini anlamışlar ve ona göre de amel etmişlerdir. ^[15]

Onların bu tutumları ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) onları onaylaması, İslamiyet'te içtihat kurumunun varoluşuna kaynak teşkil etmiştir. Yine bu olay bizlere, furû meselelerde ihtilafın olabileceği ve delâleti zannî olan naslarda bunun kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. ^[16] Sahâbenin içtihat amelinin takrir eden Hz. Peygamber'in (s.a.s.), daha sonra taraflardan birinin uygulamasının, aslında kastettiği mananın o olduğunu belirtmemesi ise ihtilaf eden her iki tarafın da emre itaat ettiklerini ve emre bir tarafın ittiba ederken diğer tarafın ise karşı çıktığı veya bir kısmı doğru yaparken diğerlerinin hataya düştüğü şeklinde anlaşılması gerektiğini göstermektedir. ^[17]

Zanni meselelerde ihtilaf etmenin kaçınılmazlığı, sahâbe döneminden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde de sahâbe arasında meydana gelmiş fakat vahyin devam etmesi sayesinde birçok meselede ittifak sağlanabilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından hemen sonra, artık vahyin kesilmesi ve sahâbenin de içtihat mertebesinde olması, onları bazı meselelerde farklı düşünmeye sevk etmiştir. Onlar ilk

[14] Buhârî, el-Havf, 5, Müslim, "Meğâzi", 69-1770.

[15] en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc (Kâhire: el-Matbaatü'l Mısriyye, 1929), 12/ 98.*

[16] el-Bütî, *Fikhu's Sireti'n Nebeviyye*, 226.

[17] Benî Kurayza hadisinin rivâyet tahlili ve yorumu için bkz. Osman Bilgen, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri -Benî Kurayza Örneği-* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008), 166-220, Ayşegül Yılmaz, "Lafızcı ve Gâyeci Yorum Metotları Çerçevesinde Benî Kurayza Hadisinin Tahlili", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 14 (Haziran 2022), 89-116.

etapta, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) defni,^[18] zekât vermeyenlere karşı savaşılması,^[19] Üsâme b. Zeyd'in (ö. 54/674) ordusunun yola devam etmesi^[20] ve Kur'an'ın bir mushafta toplanması^[21] gibi meselelerde, daha sonra ise ibadet, muâmelat, feraiz, miras, cihat vs. gibi konularda ve yeni çıkan nevazil türü meselelerin bir kısmının hükmünde ihtilaf etmişlerdir. Onların ihtilaf ettikleri meselelerin dikkat edilmesi gereken bir yanı ise o meselelerin itikat ve usulü'd din'den sayılan konularda değil, furû' diyebileceğimiz zannî içtihadî meselelerde olmasıdır.^[22]

Sahabilerin, hadis bilgisi yönünden aynı seviyede olmamaları, onların sünnet-te yer alan emirlere farklı bakmalarına sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir mecliste zikrettiği hadisler, o mecliste bulunanlar tarafından işitilirken, diğerlerinin haberi olamayabiliyordu. Hadislere muttali olma hususundaki bu farklılık, onların verdiği hükümlere de yansımaktaydı. Mesela Abdullah b. Ömer, kadınların hayız, nifas veya cünüplükten dolayı gusül aldıklarında saçlarının örgülerini çözmelerini emretmesini bu sebep çerçevesinde anlayabiliriz.

Ubeyd b. Umeyr'den gelen rivayete göre: “Abdullah b. Ömer'in kadınlara gusül esnasında örgülerini açmalarını emrettiği Hz. Âişe'ye (ö. 58/678) ulaşınca o şöyle dedi: Abdullah b. Ömer'in bu şekilde hüküm vermesi şaşılacak bir durum. Bari saçlarını tamamen tıraş etmelerini de emretse ya? Ben Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bir kaptan yıkanırđım da başıma üç avuç su dökmekten başkasını yapmazđım.”^[23]

Ümmü Seleme'den gelen bir başka rivayette ise O, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Ya Resulallah, Ben sık örgülü bir kadınığm, gusül alırken örgümü açmama gerek var mıdır? Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle cevap verdi: Hayır, başına üç avuç su dökmen yeter. Sonra da vücudunun kalan yerlerini yıkar ve temiz olursun.”^[24]

[18] en-Nesâi, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâi, *es-Sünenü'l Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Çelebi (Beirut: Müessesetü'r Risale, 2001), 6/395. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsen-nâ et-Temimî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Daru'l Me'mûn li't Tûras, 1988), 1/46. Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî, *eş-Şerîa'*, thk. Abdullah b. Ömer ed-Dümeycî (Riyat: Daru'l vatan, 1999), 5/2364.

[19] Buhârî, “İstıtabetü'l Mürteddîn ve'l Muânidîn ve Kitâlihîm”, 3.

[20] Said b. Mansur, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî el-Mekkî, *Sünenü Said b. Mansur*, thk. Habıburrahman el-Âzamî (Beirut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, thz.) 2/317.

[21] et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Müşkilî'l Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beirut: Müessesetü'r Risâle, 1994), 8/126.

[22] İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), *Mecmûu'l Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (el-Medînetü'l Münevverâ, nşr. Mecmeu'l Melik Fehd 1995), 5/71.

[23] Müslim, “Taharet”, 331.

[24] Müslim, “Taharet”, 330.

Hz. Âişe'nin aktarımından da anlaşılın, bu rivayetlerin Abdullah b. Ömer'e ulaşmadığıdır. Şayet bu hadisler kendisine ulaşmış olsaydı, onun bu hadislerle amel etmesi gerekirdi.^[25] Abdullah b. Ömer'in bu fetvası, kendisine bu hükümle ilgili hiçbir nassın ulaşmadığı ve meseleyi kendi içtihadı ile çözdüğü ihtimalini de barındırmaktadır. Bir başka ihtimal ise O'na rivayetlerin eksik ulaşmış olmasıdır. O'na, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Hz. Âişe'nin hac öncesi hayız olması sonucu nasıl davranması gerektiğini bildirme sadedinde “*Saçlarının örgüsünü çöz ve taran.*”^[26] hadisinin ulaşmış olması fakat yukarıda zikrettiğimiz aksi tutumu içeren rivayetlerin ulaşmaması, onu, kendisine ulaşan bu rivayetdeki emri mutlak vücuda hamletmesine götürmüş olabilir. Fakat bu rivayetlerin tümünü bir arada görenler meseleye daha bütüncül yaklaşarak hadislerin aralarını cem' etmişler ve saçların çözülmesini emreden rivâyeti istihbâba hamletmişlerdir. Zira aksi rivayetler, buradaki emrin hakiki manadan/vücuttan sarf edilmesine bir karine teşkil etmektedir. Diğer rivayetlerde yer alan Hz. Âişe'nin fiilini ve Ümmü Seleme'nin rivayetini ise cevaza hamletmişlerdir.^[27]

Sahâbenin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emirlerine yönelik anlama ve yorumlamalarını daha iyi analiz etmek için onların genel olarak hükümlerdeki ihtilaf etme sebeplerini tespit etmemiz gerekmektedir. Yukarıdaki örneklerde bir kısmını inceleme fırsatını bulduğumuz, genel olarak şerî hükümlerin tüm alanlarında, özelde ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emirlerinde sahâbenin ihtilaf etme sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hükmünün, sahâbeden birine ulaşması ve diğerine ulaşmaması veya eksik ulaşması,
- Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen bir fiili, bazı sahâbelerin ibadet kastı ile yapıldığına yorumlaması, diğerlerinin ise mutlak ibâhaya hamletmeleri,
- Sahâbenin bir kısmı, olayı unutup diğerlerinin hatırlaması ve herkesin kendi bilgisine göre hüküm vermesi,
- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) verdiği hükmün illetinde ihtilaf etmeleri,
- Sahâbenin olayın sebebinden haberi olmaması ve hükmü genel anlaması,
- Aynı konudaki iki hadisin cem' yapılmasında farklı sonuçlara varmaları.^[28]

[25] Mustafa Said el-Hin, *Eserü'l-Ihtilaf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi İhtilâfi'l-Fukahâ*, (Beyrut: Daru'r-Risâletü'l-Alemiyye, 2010), 44.

[26] Buhârî, “Hayz”, 15.

[27] İbn Hacer, *Fethu'l Bâri*, 1/397.

[28] Şah Veliyyullah, Ebû Abdilaziz Kutbüddîn Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî, *el-İnsâf fi Beyâni Esbâb-i'l İhtilâf*, thk. Muhammed Subhî-Amir Hüseyin (Beyrut: Dar İbn Hazm, 1999), 25-56.

Sahabe döneminin incelenmesi bize –özetle- şu hususları göstermektedir: Hz. Peygamber (s.a.s.) sahabe nazarında itaat edilmesi mutlak olarak vacip olan bir otoritedir. Hem Şâri’ hem de mübeyyindir. O’nun sünnetine aykırı bir içtihadın geçerli olması söz konusu değildir. Ancak O’nun emir ve nehiyelerinin illet ve maksatları –şayet kavranabiliyorsa- dikkate alınmalı ve ona uygun şekilde amel edilme-lidir. İlk bakışta Hz. Peygamber’in (s.a.s.) koyduğu hükme muhalefet gibi görünen sahabe uygulamalarının iyi irdelenirse, son tahlilde –maksat ve illetlerine itibarla- o hükümlerin şartların ve durumun gereklerine uygun bir tatbiki olduğu görülür. Sahabenin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bazı emirlerini anlama hususunda ihtilaf etmeleri ve bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından bu müşahede edildiği halde iki tarafın da Resulullah’ın inkarına muhatap olmaması, içtihadın meşruiyeti ve ihtilafkar karşısındaki pozisyonumuzun ne olması gerektiği konusunda bize son derece önemli veriler sunmaktadır. Bu dönemin en bariz vasfı sahabenin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözlerini –ve özelde emirlerini- anlamak için dil bilgisi veya makâsıda yönelik kuralların farkında olmaya ihtiyaçlarının olmamasıdır. Bunu mantık ilmini öğrenmeden mantıklı düşünme örneği üzerinden ortaya koymak mümkündür. Sahabe dili selika olarak kullanmakta, bizzat vürut ortamında oldukları için araştırmaya gerek olmadan bağlamı bilmekte, bizzat Hz. Peygamber’in (s.a.s.) öğrencisi olmakla mekasıduş-şeriyayı tespit edebilmekteydiler. Bu, onları yazılı usul kurallarından müstağni kılmaktaydı.

2. TÂBİÛNUN HADİSLERDEKİ EMİRLERE YAKLAŞIMI

Mü’min olarak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ashâbi ile karşılaşmış kimseler^[29] olarak tarif edilen tabiûn tabakası, sahâbe nesli ile müçtehit imamlar ve fikhî mezhepler arasındaki önemli ara dönemdir. Sahâbenin Hz. Peygamber’den (s.a.s.) aktarımlarının ve yorumlarının bir sonraki dönemde nasıl anlaşıldığını tespit etmek ve fikhî meselelerin yorumlarındaki ihtilaf ve ittifakların dönemsel çıkış ve sebeplerini daha iyi kavrayabilmemiz için bu dönemi bilmek gerekli görülmektedir. Tâbiûn nesli erişebildikleri sahâbelerden Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerini, sahâbe yorum ve fetvalarını, imkânları doğrultusunda tahammül etmişler ve buna kendi bakış açılarını da ekleyerek bir sonraki döneme aktarmışlardır.^[30] Tâbiûn neslinin başlıca ilim kaynağının sahâbe olması ve bu kaynaklara ulaşmada aynı imkânlarla sahip olmamaları, onların farklı tabakalarda incelenmesini gerektirmiştir. Zira emirlerin yorumlarına yansıyan farklılıkların bir sebebi de ilim elde etmedeki fırsat ve imkânların aynı derecede oluşmamasıdır. Dolayısıyla, bilgiye ulaşma yolundaki fırsat eşitsizliği diyebileceğimiz bu durum, kişilerin hükümlere yaklaşımlarına ve nasları anlamadaki becerilerine etki etmiştir.^[31]

[29] Nureddin İtir, *Menhecû'n Nakd fî Ulumi'l Hadis* (Dimeşk: Dâru'l Fikir, 2020) 134.

[30] Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-İnsâf fî Beyâni Esbâb-i'l İhtilâf*, 53.

[31] Muhammed Avvâme, *Eserü'l Hadisiş Şerif fî İhtilâfi'l Eimmeti'l Fukahâ* (Cidde: Dâru'l Minhâc, 2013), 121-126.

Tâbiûnun içerisinde, kendisine ulaşan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisini ya da sahâbenin kavlini zahirî bir bakış açısı ile ele alan ve konuyla ilgili elinde bulunan nassı zahirinden anladığı biçimle aktarmakla yetinerek, o rivayet üzerinde herhangi bir akli yorum veya içtihadî çabaya gerek duymayan ekol sahipleri yer almaktaydı. Bunlar, nasların zahirinden anlaşıldığı kadarıyla olaylara çözüm sunmuşlar, kıyas ve akli çıkarımlar yoluyla hükme ulaşma çabalarına gerek duymamışlardır. Sahâbe içerisinde de temsilcileri bulunan^[32] bu zahirî bakış sahipleri için,^[33] nasları çevreleyen hikmet, illet, siyak ve sibak gibi, hükümlerin istinbatında tesiri olan ve ahkâmda ihtilafa yol açabilen etken ve gerekçelerin anlam ve yorumda öncelikli olmadığını görmekteyiz. Öyle ki bu ekole mensup kişilerin, emir içeren nasların ilgili olduğu meselelerde yer yer farklı düşüncülerinin neredeyse birinci ve tek sebebi ellerine ulaşan rivayetlerin farklı olması veya eksik ulaşmasıdır. Yoksa bu ihtilaf bir içtihat farklılığından ya da bir yorum zenginliğinden kaynaklanmamıştır.

Zahirî ekolün dışında, tâbiûn tabakasının içerisinde naslara fikhî bir bakış açısı ve içtihadî bir nazarla yaklaşan kesim de bulunmaktadır. Çoğunluğu oluşturan bu kısım için naslarda yer alan illet ve hikmet gibi gerekçeler hükümlerde asıl etkili olmaktadır. Sahâbedeki aynı ekolün devamı nisbetinde kabul edebileceğimiz fikhî ve içtihadî yorum ve anlama sistemine mensup tâbiûn ulemâsı için ihtilaf sebepleri, genel olarak sahâbe dönemi ile bağdaşırken, onlar aynı nass üzerinde, kendi dönemlerinin şartlarını da dikkate alarak farklı mülahazalarda ve ayrı içtihatlarla bulunabilmektedir.^[34]

Tabiûnun zahirî ve fikhî-içtihadî bakış açılarını aynı konu üzerinde görebilme bakımından şu örneği incelemeyi uygun görmekteyiz. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sabah namazının farzını kılmadan önce sağ tarafına uzanması meselesi sahâbe döneminden itibaren farklı yorumlanmış ve tartışma bir sonraki tabiûn döneminde de devam etmiştir. Bizler bu örnek üzerindeki yorumları ilk dönemden itibaren ele alarak bu anlayış farklılıklarının her iki dönemdeki yansımalarını kısaca aktarmaya ve anlamaya çalışacağız:

İbn Abbas'tan (ö. 68/687) gelen rivayette o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.s.) gece namazından sonra vitri de kılarak yattı. Tâ ki müezzin onu sesledi de kalktı ve sabah namazının sünnetini kısaca kılarak farzı kılmaya çıktı.”^[35]

Bir başka rivayette ise Hz. Âişe şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.s.) gecenin sonunda namazını bitirdiğinde bakardı; eğer uyanıksam benimle konuşur, eğer uyuyorsam beni uyandırırdı. Kendisi de iki rekât namaz kılar ve müezzin gelip onu

[32] Bkz. Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 150-190.

[33] İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beirut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1990) 6/68.

[34] Sahâbenin fikhî ve içtihadî yorumları için bkz. Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 191-380.

[35] Buhârî, “Vudû”, 36.

namaza sesleyene dek uzanırdı. Sonra da kalkar iki rekât hafifçe namaz kılar ve farzı kılmaya giderdi."^[36]

Ebu Hüreyre (ö. 58/678) (r.a) ise Hz. Peygamber'den (s.a.s.): "Sizden birisi sabah namazının iki rekât sünnetini kıldıktan sonra sağ tarafına uzansın."^[37] şeklinde meseleyi "emir" olarak aktarmıştır. Konuyla ilgili tüm rivayetler incelendiğinde olayın bir fiil aktarımı olduğu görülmektedir. Ebu Hüreyre'nin (r.a.) rivayetinde yer alan kavli emir ifadelerinde, kendisinin tek kaldığı ve ona başkalarının mütabaat etmediği görülmektedir. Rivayette mutlak teferrüt, amel etmemeye bir sebep sayılmasa da biraz sonra zikredeceğimiz sebeplere binaen bu rivayeti tereddütle karşılayanlar olmuştur.

Burada tartışılan konu, bu rivayetlerde zikredilen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sabah namazının farzını kılmadan önce yatmasının hangi amaçla olduğudur. Bu fiilin herhangi bir ilzâmî hüküm barındırmayan, fitrî sayılabilen mübah fiil türünden mi yoksa ibadet maksadı ile yapılan ve yapılmasına da kavli emir ile teşvik edilen sünnen-i hüda kısmından mı olduğu soruları gündeme gelmektedir.

Sahâbeden Ebû Musa el-Eşarî (ö. 42/662), Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711) gibileri bu hadislerde yer alan fiili istihbâba hamlederek gereğiyle amel etmişler ve sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra yatmışlardır. Ebu Hüreyre de konuyla ilgili olarak yukarıda nakledilen rivayetine muvafık fetva vermiş ve bu fiili ibadet olarak görmüştür.^[38] Tâbiûndan Muhammed b. Sîrin (ö. 110/729), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve Ğaylân b. Abdullah da sahâbenin bu yöndeki amel ve görüşlerini nakletmişler ve aksine bir yorum yapmayarak bir nevi muvafakat etmişlerdir.^[39] Bu konudaki farklı rivayetleri cem eden selef ulemadan bazıları da bu fiili müstehap görmüşler, fakat mescitte değil evde tatbik edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.^[40] İlk dönemden itibaren devam eden bu zâhirî bakış İbn Hazm'da (ö. 456/1064) zirveye çıkmış ve İbn Hazm, Ebû Hüreyre'nin rivayetinde yer alan kavli emri -tâbiûnun bu emre yönelik, olumlu yönde seyreden tatbikini de dikkate alarak- hakîki manaya hamletmiş ve sabah namazının sünnetinden sonra yatmanın vacip olduğunu söylemiştir.^[41]

[36] Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. Ishâk es-Sicistânî el-Ezdi, *Sünnen-i Ebî Davud* (Riyad: Daru's Selam, 1999), "Tadavvu", 4.

[37] Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 4.

[38] Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, *Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Daru'l Kible li's Sekâfeti'l İslâmiyye, 2006) 4/386.

[39] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/386.

[40] Mübârekrûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekrûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Dimeşk: Dâru'l Fikr, thz.), 2/478.

[41] Mahmud Muhammed Hattap es-Sübki, *el-Menhelü'l Azbu'l Mevrûd Şerhu Sünenü'l İmam Ebî Dâvûd* (Beyrut: Müessesetü't Tarihü'l Arabî, thz.), 7/146.

Bu kısımda yer alan görüş sahiplerinin hareket ettikleri nokta rivayetlerin kendileridir. Onlar Ebu Hüreyre'den gelen rivayeti esas almışlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasının da -bu kavli emir de dikkate alındığında- sünnetin hüddâ/ ibadet kısmından olması gerektiğini söylemişlerdir. Bu görüş sonraki dönemlerdeki fikhî nazar sahibi sayılan bazı ulemâ tarafından da zikredilmiştir. Mesela İbn Hacer (ö. 852/1449) bu fiili istihbâba hamletmiştir. O, Ebu Hüreyre'den gelen emir ifadesinin vücuttan sarf edildiğini söylemiş, karîne olarak ise yukarıda zikrettiğimiz Hz. Âişe'den gelen rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu fiile muvazabat (devamlılık) göstermemesini belirtmiş ve İbni Hazm'ın bu emri vücûba hamletmesini aşırılık olarak vasfetmiştir.^[42] İbn Hacer rivayetleri kendi aralarında kısmen değerlendirmiş olsa da onlara biraz sonra zikredeceğimiz yönleriyle yaklaşmamıştır.

Bu rivayetlerin yorumlanmasına tâbiün tabakasından farklı örnekleri zikretmeden önce sahâbeden İbn Ömer'in bu fiil hakkındaki yaklaşımını ele almamız önem arz etmektedir;

Ğaylan b. Abdullah, İbn Ömer'in sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra yattığını nakletmişse de^[43] Mücâhit (ö. 103/721) bu tutumun aksi bir nakilde bulunmuş ve Abdullah b. Ömer'in ne yolculukta ne de ikamet esnasında böyle bir tutum sergilemediğini söylemiştir.^[44] Said b. Müseyyeb'in (ö. 94/713), İbn Ömer'in sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra yattığını gördüğü kişiye taş atılarak kaldırılmasını emrettiği rivayeti nakletmesi,^[45] yukarıdaki çelişkili rivayetlerden ikincisinin racih olduğunu göstermektedir. İbn Ömer'in bu emrinin, mescitte yatan kişi hakkında olduğu yönünde yorumlayanlar olsa da yukarıda zikrettiğimiz Mücâhit'ten gelen rivayet, İbn Ömer'in bu fiile yönelik olumsuz tavrının genel olduğunu göstermektedir. Zira başka bir rivayette Ebû Miclez (ö. 101-110), İbn Ömer'e bu yatmanın hükmünü sorduğunda ona, şeytanın bu yatan kişilerle oyun oynadığı söylemiş ve yine o, bu fiilin sünnet olduğunu söyleyen kişilere, bunun bidat olduğunun haber verilmesini emretmiştir.^[46]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiillerine dair hassasiyetini daha önce de zikrettiğimiz İbn Ömer'in bu fiili terk etmesi ve nehyetmesi dikkat çekicidir. Zira onun normal fitrî fiilleri bile uygulamaya yönelik gayreti dikkate alındığında, bu fiili istihbâba hamlettiği halde yapmadığı düşünülemez. Onu, bu fiili ibadet maksadı ile olmasa da diğer fitrî fiillerde yaptığı gibi mutlak ittibadan alıkoyan şey ise ona göre insanların zihinlerinde oluşan yanlış algıya tepki olarak anlaşılabilir. Yukarıda

[42] İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, 3/53.

[43] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/386.

[44] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/387.

[45] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/387.

[46] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/388.

zikrettiğimiz rivayette yer alan, onun bu fiilin bidat olduğuna dair verdiği hüküm, bu yanlış algıya tepkisinin alameti olarak görülebilir.

Tâbiünden İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Said b. Müseyyeb, Hasenü'l Basrî (ö. 110/728) de bu fiilin mekruh olduğuna hükmetmişlerdir.^[47] Esved b. Yezid (ö. 75/694) ise sabah namazının sünnetini kıldıktan sonra yatmayı terk etmiş ve farzı ihtibâ (dizlerini dikerek ve elleri ile göğsüne doğru sararak) halinde oturarak beklemiştir.^[48] Bu görüş sahiplerinin fiilî rivayetleri yorumladıkları düşünülse bile Ebu Hüreyre'den gelen kavli emri sabit görmelerine rağmen, bu hükme yöneldikleri varsayılmaz. Onların emri, en azından birinci kısımda yer alan şahıslar gibi ibadet kısmından saymaları gerekirdi. Verdikleri aksi yöndeki hükümler ise onlar nezdinde bu emrin sübutu ile ilgili bir sıkıntı olduğunu göstermektedir. Zira incelediğimizde Ebu Hüreyre'nin bu rivayetini zayıf sayarak, bu konuda esas alınması gereken rivayetlerin fiilî aktarım içeren naslar olması gerektiğini söyleyenler olmuştur.^[49] İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbnu'l Kayyım da (ö. 751/1350) Ebu Hüreyre'den sabit olan rivayetin fiilî olduğunu söylemişler ve kavli emir rivayetini batıl saymışlardır.^[50] İbn Hacer ise İbn Teymiyye ve İbn Kayyım'ın sarih emir rivayetinin batıl olduğu şeklinde ki iddialarını eleştirmiş ve sübutuna, fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi zahirinden sarf edilmesi gerektiğine hükmetmiştir.^[51]

Ebu Hüreyre'nin bu kavli emir rivayetine sübut yönünden bir eleştiri yöneltme de aynı hükmi sonuca, mübah olduğuna varanlar da olmuştur. Onlar, Ebu Hüreyre'nin (r.a.) başka bir rivayette bu hadisi emir formatında değil de olayı hikâye şeklinde aktarmasının^[52] dikkate alınmasının gerektiğini belirtmişlerdir. Buna binâen rivayete sübût açısından herhangi bir eleştiri yöneltilmese de metinde râvînin tasarrufu olduğu, yani Ebu Hüreyre'nin rivayeti kendi anlayışına göre emir formatına dönüştürdüğü düşünülebilir.

- a. Hz. Peygamber'den (s.a.s.) konuyla ilgili sarih emir rivayetinin söz konusu olmadığını söyleyen bu görüş sahipleri diğer fiilî rivayetleri ise şöyle yorumlamıştır:
- b. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu fiili uzunca süren gece ibadetinden sonra yapması, onun bu fiili ibadet değil, dinlenme kastı ile yaptığına işaretir.

[47] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/387.

[48] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/388-389.

[49] es-Sübkî, *el-Menhelü'l Azbu'l Mevrûd*, 7/146.

[50] Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, 2/476.

[51] İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, 3/53.

[52] Ebû Hüreyre şöyle rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.s.) sabah namazının iki rekâtını kıldıktan sonra uzanırdı". İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *Sünen İbn Mâce* (Riyat: Daru's Selam, 1999), "Salât", 126.

- c. Hz. Âişe'nin hadisinde yer aldığı şekliyle, eğer o uyanıksa Hz. Peygamber'in (s.a.s.) onunla konuşması ve yatmaması, bu fiilin ibadet olmadığını göstermektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) sevap beklediği bir ameli yapmaya çaba sarf etmektedir.
- d. İbn Ömer'in bu fiili bid'at olarak vasf etmesi ve aksini düşünenleri şeytanın aldattığını söylemesi ve kendisinin de bu fiili seferde ya da hazarda sürekli terk etmesi bu fiilin ibadet olmadığını göstermektedir. Zira bu fiil ibadet olsaydı İbn Ömer'in özelliği gereği, mutlaka bunu araştırır ve gerekli bilgiye ulaşırdı.^[53]

Tâbiûn döneminin incelenmesi bize –özetle- şunları göstermektedir: Tâbiûn sahabe ilmini alan, işleyen ve sonraki dönemlere aktaran nesildir. Sahabe ile iç içe yaşamış olmaları hasebiyle kaynağa son derece yakındırlar. Dini, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) doğrudan öğrencilik yapan kişilerden alma imtiyazına sahiptirler. Ne var ki artık sosyal hayat eskisine oranla daha karmaşık ve yeni fetihlerle beraber artık toplumsal durum öncesine oranla daha çeşitlidir. Müslümanlar yeni problemlerle karşı karşıya kalmışlar ve bidat ehli fırkalar zuhur etmiş, Arap Dili'nin eski saflığı kalmamış, dilde yanlış kullanımlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Ehl-i hadis-ehl-i rey gibi zihinsel gruplaşmalar, karşılaşılan yeni problemleri çözmeye gayreti ve ulemanın ihtilaflar karşısında bir neticeye varma çabaları anlam, yorum ve dille ilgili kaide-lerin yavaş yavaş belirgin hale gelmeye başlaması ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde çok sayıda müçtehit yetişmiştir ve sonraki nesillerin önlerini aydınlatacak çok zengin ilmi bir faaliyet ortaya konmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emirlerinin nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili sonraki dönemlerde daha belirgin hale gelen görüş-lerin neredeyse tamamının köklerinin bu dönemde mevcut olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışma sonucunda sahâbenin emirlere yaklaşımının tekdüze olmadığı, çeşitli açılardan ele aldıkları emirlere farklı hükümler uyguladıkları söylenebilir. Bu tutumlarından onların bilgi seviyelerinin farklı olduğu ve naslara bakış açılarının değişkenlik arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönem içerisinde emirlere yönelik farklı yorum ve uygulamalar, nasların nasıl anlaşılacağına dair birçok usul ve kuralın oluşmasına esas teşkil etmiş, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan farklı anlayışlara temel oluşturmuştur. Genel olarak emirlerin anlaşılmasına yönelik bu dönemden hareket edilmesinin gerektiğini söyleyenler olmakla birlikte, ortaya çıkan yeni durum ve etkenler, bu dönemin içinde bulunduğu şartların değişmesi veya ortadan kalkması ile yeni anlayışları veya aynı emir ifadesine farklı yaklaşımları zorunlu hale getirmiştir.

[53] Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, 2/477-480, İbn Hacer, *Fethu'l Bârî*, 3/53-54.

Tabiûn neslinin hadislerde yer alan emirlere yer yer birbirlerinden farklı yaklaştığı görülmektedir. Onları keskin çizgilerle farklı ekollere ayırmak ve her bir tarafın, aynı emrin gereği hususunda ittifak ettiğini söylemek mümkün görülmemektedir. Sahâbe nesli ile bir arada yaşayan tâbiûn, onlardan sahâbe kavillerini ve ihtilaflarını da nakletmiştir. Bu kaviller arasında tercih yapanlar olmakla birlikte kendisine ihtilaflı meselenin sadece bir tarafı ulaşan ve ona göre fetvasını verenler olduğu görülmüştür.

Hadislerdeki emirlere dair bir kısmına işaret ettiğimiz sahâbe ve tabiûn dönemi yorumlama metodundaki farklı yaklaşımlar fikhî mezheplerin oluşumunda etkili olmuştur. Emrin delâletine yönelik daha sonraki tartışmalarda bu dönemlerin anlayışları kaynak teşkil etmiştir. Netice olarak, naslardan kastedilen muradın ilk muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığı, hükümde doğru sonuca varılması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak b. Hemmam, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-Âzamî. Beyrut: el-Mektebu'l İslâmî, 2.Baskı, 1983.
- el-Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî (ö. 360/970), *eş-Şerîa'*, thk. Abdullah b. Ömer ed-Dümeycî. Riyat: Daru'l vatan, 1999.
- Avvâme, Muhammed, *Eserü'l Hadisi's Şerif fi İhtilâfi'l Eimmeti'l Fukahâ*. Cidde: Dâru'l Minhâc, 7.Baskı, 2013.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, thz.
- Bilgen, Osman, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri -Benî Kurayza Örneği-* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*. Dimeşk: Dar İbn Kesir, 2002.
- el-Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî (1929-2013), *Fikhu's Sîreti'n Nebeviyye*. Dimeşk: Daru'l Fikr, 2003.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Sünen-i Ebî Davud*. Riyat: Daru's Selam, 1999.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed. Dimeşk: Daru'l Me'mûn li't Tûras, 1988.
- Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- el-Hadîmî, Nureddin b. Muhtar, *el-İctihâdu'l Mekâsîdî*. Devha: Vezâratü'l Evkâf ve's Şuûnu'l İslâmiyye, 1. Baskı, 1998.
- Hañib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Fakih ve'l Mütefakkih*, thk. Adil b. Yusuf. Riyat: Dar İbn Cevzi, 1. Baskı, 1996.
- el-Hin, Mustafa Said, *Eserü'l-Ihtilaf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi İhtilâfi'l-Fukahâ*. Beyrut: Daru'l-Risâletü'l-Alemiyye, 11. Baskı, 2010.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Küfî (ö. 235/849), *Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Daru'l Kible li's Sekâfeti'l İslâmiyye, 1.Baskı, 2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamd. Riyad: Mektebetü'l Melik el-Fehd, 1421.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *el-İhkam fi Usulü'l Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Daru'l Âfâk el-Cedîde, thz.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yazîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *Sünen İbn Mâce*. Riyat: Daru's Selam, 1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1.Baskı, 1990.

- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), *Mecmû'u'l Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Medine: Mecmeu'l Melik Fehd, 1995.
- Itr, Nureddin, *Menhecû'n Nakd fî Ulumi'l Hadis*. Dimeşk: Dâru'l Fikir, 38. Baskı, 2020.
- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî (1865-1935), *Tuhfetu'l-ahvezi bi-şerhi Câmii't-Tirmizî*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Dimeşk: Dâru'l Fikr, thz.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahih-i Müslim*. Dimeşk: Daru'l Feyha, 1998.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünenü'l Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Çelebi. Beyrut: Müessesetü'r Risale, 1. Baskı, 2001.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. Kâhire: el-Matbaatü'l Mısıriyye, 1. Baskı, 1929.
- Özafşar, Mehmet Emin, "Fıkıhçı Bakış Açısının Sünneti Anlamaya Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması-Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*. s. 181-194. Bursa: 29-30 Mayıs 2004.
- Said b. Mansur, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî el-Mekkî (ö. 227/842), *Sünenü Said b. Mansur*, thk. Habiburrahman el-Âzamî. Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmîyye, thz.
- es-Serahsi, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsi (ö. 483/1090), *Usulü's Serahsi*, thk. Ebu'l Vefâ el-Afğânî. Haydar Âbâd: Lecnetü lhyâi'l Meârifî'n Nu'mâniyye, thz.
- es-Sübkî, Mahmud Muhammed Hattab, *el-Menhelü'l Azbu'l Mevrûd Şerhu Sünenü'l İmam Ebî Dâvûd*. Beyrut: Müessesetü't Tarihu'l Arabî, thz.
- eş-Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfîî (ö. 204/820), *er-Risâle*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmîyye, tsz.
- Şah Veliyyullah, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî (ö. 1176/1762), *el-İnsâf fî Beyâni Esbâb-i'l İhtilâf*, thk. Muhammed Subhî-Amir Hüseyin. Beyrut: Dar İbn Hazm, 1.Baskı, 1999.
- *Huccetullah el-Bâliğa*. Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmîyye, 2. Baskı, 2005.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933), *Şerhu Müşkil'l Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1. Baskı, 1994.
- Yılmaz, Ayşegül, "Lafızcı ve Gâyeci Yorum Metotları Çerçevesinde Benî Kurayza Hadisinin Tahlili", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 14 (Haziran 2022), 89-116.
- Zekerıyya b. Gulam, Ebu Yahya Kadir el-Pakistânî, *Mâ Sahha min Âsârî's Sahâbeti fî'l Fikhi*. Cidde: Daru'l Harrâz, 1. Baskı, 2000.
- Zuhaylı, Vehbe, *Usulu'l Fikhi'l İslâmî*. Dimeşk: Daru'l Fikr, 2004.